

Göktürklerin Fetret Dönemi'nde (630-680) Çin ile Yaptığı Siyasi Evlilikler¹

Selma Başkan²

Özet

I. Göktürk Devleti 581 yılında yaşanan taht kavgaları, Çin'in entrikaları ve kıtlık gibi birçok siyasi, askeri ve ekonomik faktörler sebebiyle yıkıldıktan sonra 630 yılına kadar yaklaşık yetmiş yıl Doğu ve Batı olarak Çin ile olan dış siyasetinde zarara uğramamak için mücadele etmeye çalışmıştır. Doğu ve Batı Göktürk Devletinin yıkılarak elli yıllık Fetret Dönemi'ne girmesinde Çin'in birçok politikası etkili olmuştur. Bu politikalardan heqin politikası en önemlisi olarak görülebilecek niteliktedir. Heqin politikası tarihte akrabalık yoluyla evlilik anlamına gelmektedir. Göktürklerin güçlü olduğu yıllarda sulh amaçlı kullandığı heqin politikasını Çin bu defa Fetret Dönemi'nde farklı işlevi ile uygulama yoluna gitmiştir. Göktürk topraklarına yerleştirilen Çin askeri valilikler (garnizonlar) ile onları kontrol altında tutmayı amaçlamıştır. Bu valiliklerde Göktürk beylerini Çin prensesleri ile evlendirip önemli görevlere getirmiştir. Yapılan bu çalışmada Göktürk Devletinin yıkılış süreci, bağımsızlık mücadelesi ve esaret altında geçen elli yıllık tarihi süreçte Çin'in Ashina soyundan gelen önemli kişilerle yaptığı evlilikler ve bu evliliklerin Çin-Göktürk tarihi açısından önemi ele alınmaya çalışılacaktır.

Giriş

Göktürk Devleti 6. yüzyılın ilk yarısında Altay Dağlarının doğu eteklerinde madencilikle meşgul olan ve Juanjuanlara silah imal eden bir boy iken Juanjuanlara karşı Töles isyanını bastırması onların bağımsızlığı için bir basamak olmuştur. Bu olaydan sonra onunla eş değerde olduğunu göstermek için kızını ile evlenme talebinde bulunması üzerine kabaca reddedilmiştir. Bumin 552 yılı başlarında Juanjuanları mağlup ederek

¹ Bu çalışma "Heqin Politikası Kapsamında Göktürk-Çin İlişkileri (534-744)" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr., Erciyes Üniversitesi, baskan.selma@gmail.com, Orcid: 0000-0002-1249-615X

resmen “İl Kağan” unvanını almış ve Göktürk Devletini kurmuştur(Kafesoğlu, 2015, s. 96).

I. Göktürk Devleti güçlü olduğu dönemlerde Çin’de Zhou ve Qin Hanedanlığı mücadele içerisindeydi, rekabet halinde olan Kuzey Zhou ve Kuzey Qi Devletleri Türklerle iş birliği yapmaya ve ittifak kurmaya çalışmaktaydılar. Mukan Kağan bu durumu devleti adına fırsat bilmiş ve iç karışıklıkta faydalanmıştır(Ekrem, 2020, s. 62). Çin Sui Hanedanlığı kuruluşu ile yükselişe geçerken aynı dönemde (581 yılları) Göktürk Devleti Doğu ve Batı Göktürk olarak ikiye ayrılmıştır(Xu, Sui Shu, 2004, s.1685). Göktürk Devletindeki taht kavgaları ve siyasi, ekonomik sebepler Çin için kullanılmaya müsait bir durum teşkil etmiş ve özellikle iktidar mücadeleleri Fetret³ Dönemi’ne kadar kendini göstermiştir.

Fetret Dönemi’ndeki halkın durumu söz konusu olduğunda Çin daha önce Göktürk kağanlarının bağımsızlık uğruna nasıl hareket ettiklerini göz önünde bulundurarak önlem almıştır. Yaşanan bağımsızlık mücadelesi sonrasında da Göktürkleri nasıl yerleştirecekleri konusu istişare edilmiştir. Çalışmada I. Göktürklerin yıkılış süreci, yaşanan bağımsızlık mücadelesi ve bu süreçte Çin ile olan siyasi süreç Çince kaynaklar da olmak üzere ele alınmaya çalışılmıştır.

Tang imparatoru bağımsızlığına düşkün olan bir devletin halkına yönelik onları daha çok harekete geçirmek yerine bazı bölgelerde hayatlarına devam etmelerini ancak aynı zamanda kendi himayesinde olmaları için gerek eski gerek Çin topraklarına yerleştirmeyi tercih etmiştir. Bu süreçte devletin menfaatine Ashina soyundan olan kişileri yanında tutmayı amaç edinmiş ve bunu da başarmıştır. Zira bu dönemde Çin ile bu önemli üç kişi arasında yapılan evlilik ve hizmetleri incelenmiş, ardından sebepler ve sonucunda Çin açısından etkileri açıklanmaya çalışılmıştır.

1. Doğu Göktürk Devleti’nin Yıkılışı (630-639)

Doğu Göktürk Devletinin son kağanı olan Xieli Kağan (620-630) (Xieli Kèhán 頡利可汗)⁴ Qimin Kağan’ın üçüncü oğluydu. Önceden Bağatur Şad (Mòhèduō Shè 莫贺咄设) unvanıyla Wūyuán’in (五原) kuzeyindeydi(Xu, Jiu Tang Shu, 2004, 4430).

³ Fetret kelime anlamı olarak duraklama, iki olay arasındaki zaman manasına gelmektedir(Develiöglü, 2016, s. 301).

⁴ Türkçe kaynaklarda İl Kağan olarak geçmektedir; fakat bu çalışmada Çin yıllıklarında geçen Xieli Kağan ismi kullanılmıştır. Lakabı İl Kağan olan Göktürk Devleti’nin kurucusu Bumin Kağan ile karıştırılmamalıdır. Ayrıca bkz.(Taşağıl, Bozkırın Kağanlıkları, 2019, s. 137)

Xieli Kağan'ın tahta çıktığı dönem Doğu Göktürk Devletinin güçlü olduğu, Tang Hanedanlığına sürekli saldırıda bulunduğu yıllardır, öyle ki 624 yılında Tang hanedanlığının hükümet merkezlerine kadar saldırıları olmuştur (Eberhard, 2019, s. 202). Ancak Xieli Kağan'ın yeğeni Tuli Kağan ile anlaşmazlığa düşmesi, yüksek vergiler ve kıtlık sebebiyle iç siyasetteki karışıklık yaşaması sürekli saldırıya maruz kalan Çin için sulh yapmasına fırsat olmuştur. Doğu Göktürk Devletinin iç siyaseti Xieli Kağan'ın Wei Nehri Anlaşması'nı yapmasıyla daha da karışıklığa sürüklenmiştir. Tuli Kağan'ın amcası Xieli Kağan ile arasındaki ilişki kendisine bağlı boyların isyanını bastıramaması sebebiyle bozulmuş, Çin ile yaklaşması Doğu Göktürk Devletinin sonunu hazırlayan etkenlerden biri sayılabilir. Xieli Kağan'ın son yılları Çin kaynaklarında şu şekilde geçmektedir:

630 yılında Zhenguan 4. yılda (630 yılında) General Lǐ Qīng (李清) Göktürklerin Ding Xiang bölgesine saldırdığında Xieli Kağan korkmuş ve Demir Dağı'nda (Tiě Shān 铁山) savunmaya geçmiştir. Hanedanlığa hatasını kabullendiğine dair elçisini göndermiş, bütün sınır bölgelerinin hâkimiyetinin Çinlilere bağlı olmasını istedi. İmparator ayrıca Li Qing'i Ding Xiang şehrine ordu komutanı olarak gönderdi, önce Xieli Kağan'ı karşılamasını istemiştir. Xieli Kağan aslında Çin imparatoruna sadakatini bildirmesine rağmen tam aksine içinde bu düşüncesiyle ilgili bir endişe vardı. O yıl ikinci ay imparator Tai Zong, Táng Jiǎn (唐俭) ile General Ānxiūrén'ı (安修仁) Xieli Kağan'ı rahatlatmak ve bilgilendirmek amacıyla gönderdi, Li Qing ise Xieli Kağan'ın niyetini anlamaya çalıştı. Xieli Kağan elçiyi gördüğü zaman çok memnun oldu ancak Çin askeri birliğinin de gelmesini beklemiyordu. Li Qing'in ordusu otağına on beş li⁵ kadar yaklaştığında düşmanı fark etti. Xieli Kağan Çin askeri birliğinin gücünden çekinerek önce kaçtı, ordunun çoğunluğu bu yüzden mağlubiyete uğradı. Li Qing sayısı on bini geçen Göktürkleri öldürdü, yüz binden fazla erkek ve kadını esir aldı, Xieli Kağan'ın eşi Sui hanedanından Prens Yi Cheng'ın da yaşamına son verdi. Xieli Kağan yaklaşık bin li (yaklaşık 576 km) koşabilen atına binerek Tuyuhunlara kaçmak üzereyken batı yolundaki ordu görevlisi Zhāng Bǎoxiāng (张宝相) Xieli Kağan'ı yakalayarak hanedanlığa götürdü (Xu, Jiu Tang Shu, 2004, s. 1983). Xieli Kağan, Tang hanedanlığı tarafından yakalandıktan sonra Tai Zong memleketine zarar

⁵ Li (里) Çin'de uzunluk birimidir ve yaklaşık 500 metreye karşılık gelir. "Li (里)" (Erişim Tarihi 24.05.2023), <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/chinese-english/%E9%87%8C>

vermediği için onu cezalandırmadığını dile getirmiş ancak kendisine bağımlı bir yaşam sürmesini istemiştir.

Bu olaylardan sonra Tai Zong'un kendini "Türklerin Gök Kağanı" ilan ettiği Zhenguan 4. yılda (630) Doğu Göktürk Devletinin bağımsızlığının sonu olarak görülmüştür. Göktürk Devletine bağlı boylar ve yabancı topluluklar dağılıyor, Göktürk beylerinin birlikte hareket edebilecekleri kimse olmadığından, herkes bireysel hareket ediyor, bazı topluluklar Çin'e sığınıyorlardı. Aslında başta Ashina soyundan kağanlar vardı, ancak onlar artık Çin sarayının himayesinde, Çinlilere hediyeler sunan, hanedanlıktan çeşitli unvanlar alan, Çin'e hizmette bulunan kişilerdi. (Kafesoğlu, 2015, s. 102).

Devleti dağılan Xieli Kağan, Zhenguan 8.yılda (634) vefat etti, imparator Tai Zong Göktürk Devleti emrindeki kişilere onu defnetmesini emretti, Göktürklerin gelenekleriyle tören yaptılar, Ba suyunun (Bà Shuǐ 霸水) doğusunda naaşını ateşe verdiler. İmparator Xieli Kağan'a 'Hakkaniyete Dönen Hükümdar' (Guīyì Wáng 归义王) unvanını, ayrıca ölümünden sonra anılmak üzere 'Huang' (荒) unvanını verdi. Xieli Kağan'ın çalışanlarından (Ulu Tarkan) Húlù Dáguān Tüyühúnxié (胡禄达官吐谷浑邪) kendisini Xieli Kağan'a kurban etti (Xu, Jiu Tang Shu, 2004, s. 4435). Başsız kalan Türk halkının dağılışının Xieli Kağan'ın yakalanmasıyla birlikte başladığı söylenebilir.

"Bu acıklı durum Orhun yazıtlarında: '...(Bumin Kağan'dan sonra) ... küçük kardeşleri kağan olmuş ve tabii oğulları, yeğenleri kağan olmuşlar. Ondan sonra küçük kardeş büyük kardeşler gibi kardeşler yaratılmamış, oğul babası gibi yaratılmamış ve şüphesiz kötü kağanlar tahta çıkmışlar. Buyurukları da (Yüksek memurlar) kezalik her halde cabil imişler, kötü imişler. Beylerle halk arasına nifak ve Çinlülerin kurnazlık, hilekârlık ve şirretliği dolayısıyla ve küçük kardeşlerle büyük kardeşleri birbiri aleyhine kıyam ettirdikleri ve beylerle halk arasında nifak tohumu ektikleri için, (Türk Tanrısı) Türk milletinin atalarından kalma ülkesini zevale tutturmuştu.' sözleriyle ifade edilmiştir (Kurat, s. 95)."

2. Göktürklerin Bağımsızlık Mücadelesi

Yaşamı boyunca istiklali her zaman önceliği olan Türk milleti istiklali adına farklı topraklarda sürekli göç ederek yaşadığı olmuştur. Konar-göçer yaşam tarzlarını esasında buna bağlayabiliriz; göç ettikleri topraklarda kendi istiklallerine engel teşkil edecek bir durum yoksa orada yaşamlarını sürdürebilmeleri olasıdır. Elli yıl Çin hegemonyası altında kaldıkları zaman

içerisinde karşılaştıkları koşullar Göktürklerin daimi kabullenebileceği bir yaşam tarzı değildir. Yerleştirildikleri topraklarda milli bilincini kaybetmemiş ve milli benliklerinden uzaklaşmamışlardır.

Yıkılan Göktürk Devleti bu tarihten itibaren (630) Fetret Devri'ne girmiştir. Bu dönem Türk tarihçisi Kafesoğlu ve Taşağıl tarafından Fetret Devri olarak değerlendirilmiştir. Kafesoğlu bu dönemin matem devresi olduğunu, Taşağıl ise devletin büyük bir siyasi boşluk içerisine girdiğini belirtmiştir(Kafesoğlu, 2015, s. 108; Taşağıl, Bozkırın Kağanlıkları, 2019, s. 151). Dağılan birinci topluluk Ötüken bölgesini hâkimi olan Sir Tarduşlara gitmiştir. Xieli Kağan'ın Çin tarafından yakalanıp, kağansız kalan Göktürklerin bir kısmının kendilerine dâhil olmasıyla Sir Tarduşların sayısı artmış ve güçlenmiştir(Chavannes, 2007, s.138). İkinci topluluk ise Batı Ülkeleri adındaki bölgelere yönelmiştir. Kağansız kalan boyların bir kısmının gelip bu bölgelere göç etmesiyle de Türkleşmeleri artmıştır(Taşağıl, Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi), 2013, s. 154).

Göktürklerin esaret altında kaldıkları süreçte bağımsızlıklarını geri kazanmak amacıyla ilk başkaldırış yaşanmıştır; halkın esaretinin onuncu yılında yaşanan bu başkaldırış Göktürkler için ilk adım olmuştur; başkaldırış Çin kaynaklarında şöyle geçmektedir:

“Tuli Kağan'ın kardeşi Jiesheshuai, Zhenguan saltanat devresinin ilk yılında (627) saraya girmiş ve saray muhafızlığı görevi verilmiştir. (639 yılında-13. yılda) İmparator Tai Zong, Jiùchéng Gōng (九成宮) sarayına doğru yola çıktı, Jie-she-shuai gizlice Göktürk kabilesinden kırktan fazla kişiyle işbirliği yaptı; onlar aynı zamanda He-luo-gu'yu destekleyip geceleyin birlikte hareket ederek imparatorun bulunduğu yere geçtiler; dördüncü çadırı aştılar; yaylarını gererek oklarıyla vurmaya başladılar ve böylece onlarca nöbetçiyi öldürdüler. Sūnwǔ Kāi (孙武开) askerleriyle tüm gücüyle hücumu geçti, düşmanı püskürttü, Jiesheshuai ve diğerleri geri çekildiler (kuzeye) ve mağlup oldular, Wei nehrini kaçarak geçtiler; kendi kabilelerinin oraya gitmek istediler. Çok geçmeden hepsi yakalandı ve kafaları kesildi. İmparator Tai Zong, Heluogu'nun ölüm cezasının geri alınmasını istedi ve dağların ardına (岭外 Lingwài) ⁶ sürüldü(Xu, Jiu Tang Shu, 2004, s. 4437)”. Bu dönemde istiklal amacıyla yapılan başkaldırışların çoğu kanlı bastırılmıştır. İlk başkaldırışı gerçekleştiren Kürşat⁷ ve arkadaşlarının Çin'e karşı başlattığı

⁶ Ling -wai 'Ts'in-ling Dağları'nın' dışına anlamına geliyor(Liu, 2011, s. 199).

⁷ Olumsuz sonuçlanan bu ilk başkaldırışta 'Jiesheshuai' olarak geçen kişi Türk eserlerinde 'Kürşad Olayı' olarak adlandırılan başkaldırıştaki kişi ile özdeşleştirilmiştir. Çin kaynaklarında isim Kürşad olarak geçmez fakat ilk çıkış yeri olarak bu isim ve unvan Nihal Atsız tarafından yapılan bir tekliftir. Ancak yayımlanan romanları o kadar ikna edici bir üslupla kaleme alınmıştır ki

isyan amacına ulaşamasa dahi diğerleri için büyük bir umut ışığı olmuştur(Çakan, 2015, s. 225).

Bu isyanın ardından Göktürk Devleti uzun bir duraklama dönemine girmiş, Çin'e bağlı olarak varlığını kağansız sürdürmüştür. Çin ise kendi gözetiminde ancak onları uzakta tutarak önlem almıştır. Öncelikle Çin sarayına atlı girişi yasaklanmıştı. Ancak asıl sorun seddin içine yerleştirilen Göktürklerin sayıca fazla olmaları ve her fırsatta onların isyan çıkarma potansiyeline sahip olmalarıydı. 640 yılında Çin'in kuzeyinde yaşayan ve Ding Xiang şehrini neredeyse başkent haline getirilen Göktürk boylarının eski topraklarına yani Gobi'nin güneyine döndürülmesine karar verildi(Baykuzu, 2016, s.103). Bu gözü kara başkaldırış Çin İmparatoru Tai Zong ve halkını tedirgin etmiştir. Göktürk halkının Çin topraklarında yaşamlarını sürdürmeleri Çin için tehlike oluşturabileceğini düşündürmüştür. Öyle ki sarayda üçüncü topluluğun Çin'e yerleştirilmeleri hakkında farklı görüşleri ve kağansız kalan Göktürklerin durumunu Çin kaynaklarında yer alan diyaloglarda bulabiliriz.

Çin sarayında imparatorun huzurunda çoğu devlet adamının tarihi belgelere yansıyan konuşması şu şekildedir:

“Göktürkler kendi güçlerine güvenerek Çin'e rahatsızlık verdiler, yıllar geçti ve şimdi artık bu tutumları Göğün (Tien-Tanrı) onları gerçekten yok etti, bu yüzden bize teslim olmaktan başka çıkar yolları kalmadı, aslında bize hayran oldukları için değil zor durumda kaldıkları için teslim olmaya geliyorlar. Şimdi onları bölmeliyiz, onların kabilelerini bölmeli; Sarı Nebrin güneyindeki Yän (兗), Yü (豫) gibi bölgelere gönderilmeli, her bir bölgede güvenli yerlere dağıtılmalı, onları ayırıp tarım ve dokumacılığı öğrenmelerini sağlamalıyız. Bu şekilde milyonlarca Türk yabancı halka dönüştürülebilir ve bu şekilde Çin nüfusunun artışına faydası olur, kuzeydeki bölge artık boş kalır.” demıştır.”

Wei Cheng ise: ‘Türkler eski zamanlardan bugüne kadar hiç böyle mağlup olmamışlardı. Bu, göğün (Göğün Tanrısı) onları yok etmesi ve aynı zamanda imparatorumuzun atalarının ruhani gücündendir. Ayrıca Göktürkler nesiller boyu Çin'i işgal etti, bu yüzden halkımız onlardan nefret ediyor. Eğer siz onları bize teslim oldukları için yok etmek istemezseniz o zaman Sarı Nebrin kuzeyine geri göndermeli, eski yerlerinde kalmalarına izin vermeliyiz. Hunlar ikiyüzlüdür; vahşi insanlardır, bizim ırkımızdan değiller. Güçlü oldukları zaman işgale geçip yağmalama yapmaları kaçınılmazdır; zayıf oldukları zaman

okuyan herkes Türk tarihinde Kürşad adlı bir Göktürk prensinin yaşadığı düşüncesine kapılmıştır. Nihal Atsız Çince Chieh shê = Chie shih = Cie şı kelimelerinin Göktürkçesinin Kürşad olması gerektiğini düşünmüştür. Kür kelimesi Türkiye Türkçesi'ndeki “gür” kelimesidir. Şad kelimesi ise Eski Türkçede kullanılan bir idari unvandır.(Başkan, 2023, s. 59).

ise teslim olurlar. Minnettarlık ve sadakat duygularını hiç hesaba katmazlar, bu onların doğasında var' diyerek öneride bulunmuştur.

Wen Yen Po: 'Eğer onların Sarı Nebrin güneyinde kalmalarına izin verirsek, bu onların ölüm yerine yeniden doğuşunu; yok olmak yerine yeniden var olmalarını sağlar. Bizim bu iyiliğimizi hissederler ve bir daha da isyana kalkmazlar' demiştir.

Wei Cheng ise: 'Eğer Majesteleri, Wen Yen Po'nun önerisini kabul ederek Göktürkleri Sarı Irmağın güneyine yerleştirme önerisini kabul ederseniz, bu tamamen vahşi hayvanları beslemek ve kendi kendini felakete terk etmek olur.' diyerek karşı çıkmıştır.

Wen Yen Po ise tekrar söz alarak: 'Göktürklerin hayatta kalanları bize teslim oldular. Eğer biz onlara yardım eder, onları korur, ülkemizin iç bölgelerinde onlar için uygun bir yer bulur ve onları adet, görgü kurallarımızla eğitirsek böylece birkaç yıl sonra Göktürklerin hepsi çiftçilere dönüşmüş olur. Hanedanlığımız onların liderlerini seçer ve sarayda nöbet tutturursa, onlar gücümüzden korkar ve iyiliklerimizi hatırlarlar; bu durumda kendimizi nasıl felakete uğramış hissederiz?' dedi. Bu fikir görüşmeleri üzerine Türkler Sarı Nebrin güneyine yerleştirildiler(Xu, Jiu Tang Shu, 2004, s. 4437-38).

Bu yerleştirme ile imparator, Aşina Simo'yu Yiminishulipi Kağan (乙弥泥熟侯利苾可汗李思摩) ilan etti ve ona kendi soyadı Li'yi (李) verdi. Aşina Simo otağını Sarı Nehrin kuzeyine kurdu ve tüm Göktürkleri eski topraklarına yerleştirdi. Simo, Xieli Kağan'ın boyundandı, babası Duoliu Şad (咄六设) idi. O zamanlar Qimin, Suilere teslim olduğunda çölün kuzeyinde halk Simo'ya kağan olarak saygı duyuyordu ancak Qimin Kağan tekrar Göktürlere kağan olunca (Çin tarafından) Simo, kağan unvanını bırakmıştı. Shibi ve Chuluo onu severdi ancak görünüşü bir Hu⁸'ya benziyor diye Ashina soyundan olmamasından şüphelendiler, bu nedenle tegin ilan edildi, şad olamadı. Ashina Simo birçok kez elçi olarak Tang hanedanlığına geldiğinde imparator onu dürüstlüğünden dolayı överek ona

⁸ “胡” Sözcüğünün ilk anlamlarından olan gıdık, kursak ya da sakal anlamıyla ilişkisini sezdirişli olarak vermektedir. Aynı şekilde bugün Çince kullanılan “hushuo 胡说”, saçmalık “hu” sözcüğünün “kaba” anlamının dildeki bir kalıntısı olduğunu düşündürmektedir. Bunun yanında Resmî Tarihler içinde görülen “Hu yağmacıları” “Hu eşkıyaları” gibi kötücül çağrışımlı tamlamalar bu saptamayı doğrular niteliktedir. Belki de soğuk iklim şartlarında yaşayan ve sakal bırakan insanları imlemek için özellikle seçilmiştir. Han 读 Hanedanı döneminde ise “Hunlar ve Tibetliler için kullanılan Hu adı, daha sonraki dönemlerde, Soğdlular, Türkler, Moğollar, Mançular ve Çin'in doğusunda, kuzeyinde ve kuzeybatısında bulunan neredeyse bütün halkları karşılamıştır(Kirilen, 2012, s. 107-109).

“Heshunjun (和順郡)” unvanını verdi. Göktürklerde her bir boy Tang hanedanlığına bağlılığını bildirdiğinde Simo tek başına kaldı ve Xieli Kağan ile birlikte yakalandı. İmparator onu sadık olarak göreyerek Sağ Askeri Muhafız Alayı Büyük General ve Huazhou (化州) valisi olarak atadı. Sarı Nehrin güneyinde Xieli Kağan’ın eski bölgesinde yaşamasını sağladı, unvanını Huailhuajun (懷化郡) prensi olarak değiştirdi. Ancak o sırada Simo, başka yere göç etmek istediye de Sir Tarduşlardan korktuğu için sınırı geçmeye cesaret edemedi. İmparator, Sir Tarduşlara Simo’yu yeniden kağan ilan ettiğini ve eski topraklarına dönmelerine izin verdiğini bildirdi. Göktürklerden daha önce orada olan Sir Tarduşların çölün kuzeyine hâkim olduğunu, güneyin ise Göktürlere ait olduğunu, birbirlerinin sınırlarını koruyarak işgal etmemeleri gerektiğini aksi durumda asker göndereceğini iletti. Bu sebeple İmparator, Simo yola çıkmadan onun için ziyafet vererek: *“İnsan bir bitki ya da ağaç ektiğinde nasıl büyüdüğünü ve geliştiğini görüp sevinir, dabası ben senin boyunu büyütüyorum”* dedi. Simo duygulanıp ağladı ve kadehini kaldırıp imparatorun on bin yıl yaşamasını dileyerek: *“Devletimiz yıkıldıktan sonra majesteleri bizi yine de eski vatanımıza geri getirdi. Çocuklarımın ve çocuklarımın çocuklarının bu erdem ve iyiliğin karşılığını vermek için nesiller boyu Tanğlara hizmet etmelerini diliyorum”* dedi(Xu, Xin Tang Shu, 2004, s.4599-4600).

641 yılında Simo yola çıkarak Ding Xiang şehrine otağını kurdu. Devletin gücü geçmişteki kadar büyük değildi. Toplam nüfusu 30.000’den fazla aile, 40.000’den fazla asker ve 90.000 atlıdan oluşuyordu. Simo, Tang Tai Zong’un Sarı Nehri geçmesine izin verme niyetini çok iyi biliyordu ama aynı zamanda bunun Göktürklerin askeri gücüne bağlı olduğunun farkındaydı, bu nedenle Xueyantuo ile savaştan uzak durulamayacağını da biliyordu(Wang, 2013, s. 56). Daha önce kağanlığı bırakmak zorunda kalan Simo, Doğu Göktürklerin kağanı olmakta ve Çin himayesinde devletin varlığını eski topraklarında devam ettirmekteydi. Ancak Çin kaynaklarında bahsi geçen ayaklanmalar sebebiyle Simo’nun hâkimiyeti uzun sürmedi: Zhenguan 17. yılı (643 yılında) halk ayaklandı, güneye doğru yönelerek Sarı Irmağı geçti. Ayrı ayrı Sheng ve Xia adlı yere yerleştirilmek istediklerini dile getirdiler, imparator fermanla onların bu talebine onay verdi. Bu nedenle Simo, süvarilerle saraya geldi ve çok geçmeden kendisine Sağ Askeri Savunma Generalliği görevi verildi. İmparatorla birlikte çıktığı Liaodong seferinde okla vurulunca imparator Tai Zong, kağanın kanını emdi, çok geçmeden Li Simo Kağan başkent Chang’an’da vefat etti(Xu, Jiu Tang Shu, 2004, 4440).

Tang imparatoru Tai Zong, yüzyıllar boyu bağlantı halinde olan ve kimi zaman Çin için tehlike arz eden Göktürkleri hâkimiyeti altına aldıktan sonra onların topraklarını yalnızca Tang kanunlarına göre yönetmelerine izin vermiştir. Uygulanan bu dış politika gerçekten etkileycidir. İlk olarak Xieli Kağan'ı affedip ona sürü vererek eski hayatına devam etmesine olanak sağlaması ayrıca kendi imparatorluğuna da Türklerden general ataması onun Türklere olan güvenini göstermektedir. Böylelikle Türkler ötelenmemiş ve yabancı hissetmemiş olacaktır. Tang imparatoru bağımsızlığını kaybetmiş Göktürk halkına yönelik kışkırtıcı politika gütmek yerine gerek eski topraklarında gerek başka topraklarda eski hayatlarını devam ettirmelerine izin vererek ülkesinin menfaatine uygun olarak asimile politikası uygulamış, Türk beylerini ve kağanlarını yanında tutmayı amaç edinmiş ve bunu da başarmıştır.

Doğu Göktürklerde ayaklanmalar sonucu toparlayamayan Simo yerine İnan Yinçü Kağan (Zhenzhu Kehan 珍珠可汗) geçmiştir. Xieli Kağan zamanında Sir Tarduş boyu, kağanlarına karşı isyan edince onu kağan olarak seçmek istemişlerdir. Tang Hanedanı, Doğu Göktürkleri ele geçirdiği zaman Doğu Göktürklerin hâkimiyetindeki birçok bölgeyi ele geçirmiştir (Long, 2019, s. 166). Daha sonra Xieli Kağan'ın mağlubiyetiyle birlikte Doğu Moğolistan'da birinci şahıs durumuna gelerek 645 yılı vefat edene kadar hâkimiyet sürmüştür (Barthold, 2018, s.24-25).

Söz konusu dönemde Göktürklerin diğer boyunun başında kendisi Aşina boyundan olan ve otağı Altay Dağlarının kuzey bölgesinde yerleşen Chebi Kağan (车鼻可汗)⁹ vardı. Xieli Kağan mağlup olduktan sonra bütün boylar onu büyük kağan olarak ilan etmeyi düşünseler de Xueyantular kendi kağanlarını seçtikleri için kağan olmaya çekinmiş böylelikle Xueyantulara bağlanmıştır. Chebi Kağan cesur, dürüst ve stratejik birisiydi, insanların kalbini kazanmıştı. Xueyantuların kendisinden nefret ettiklerini ve bu nedenle de onu öldürmek istediklerini gizlice öğrenen Chebi Kağan Chang'an'dan binlerce mil uzakta olan eski yurduna kaçtı, savaşmakta iyi olan 30.000 kişilik ordusu vardı ve kendisine Yizhu Chebi Kağan (乙注車鼻可汗) diyordu. Batıda Karlukları, kuzeyde Kırgızları kendisine bağladı. Xueyantolar mağlup olduktan sonra Chebi Kağan, oğlu İşbara Tegin'i (沙钵罗特勤 Shābōluō Tèqín) Çin imparatoruna göndererek huzuruna çıkmak istediğini iletmiştir. İmparator generalini göndererek onu karşılaması için yola çıkartmış ancak o imparatorun huzuruna çıkmamıştır. Bunun üzerine sinirlenen imparator

⁹ Burada bahsi geçen Chebi Kağan bazı kaynaklarda Çabiş veya Bilge Kağan olarak geçmektedir.

Zhenguan yirmi üçüncü yıl (649) Uygur, Bugut gibi boyların askerlerini Chebi Kağan'a karşı kıskırtmıştır, birbiri ardına Yunghui saltanat birinci yılı (650) imparatorun askerleri Altay Dağlarına gelmiştir. Chebi, askerler gelmeden kendi idaresindeki orduyu toplamak istemiş fakat askerler Chebi'nin emrine uymamıştır. Bu nedenle Chebi ailesi ve birkaç süvari ile kaçmıştır. Halkının hepsi bize (Çin'e) teslim oldu. Chebi yakalanarak saraya getirildi. İmparator Gao Zong hatalarını tek tek saydıktan sonra onu affetti. Chebi'nin kalan halkını Ötüken Dağı'na (郁督军山 Yudujun Shan) yerleştirdi(Xu, Jiu Tang Shu, 2004, s. 44440). Çin Devleti açısından tehlike arz eden Doğu Göktürkler, Çin'in diğer ulusları kıskırtmasıyla ortadan kalkmış bulunuyordu.

Bu olaylar esnasında 649 yılında Çin'de taht değişikliği yaşanmış, yukarıda bahsi geçen Gao Zong tahta geçmiştir. Tai Zong'dan sonra 649 yılının altıncı ayının ilk gününde babasının tabutunun önünde tahta çıkan vârisi Li Zhi (李治 649-683) onun dokuzuncu ve en genç oğluydu. 628 yılının altıncı ayının on üçüncü gününde doğan Li Zhi, 643 yılından itibaren vârisi idi. Henüz yirmi bir yaşında olmasına rağmen saltanatının başında vicdanlı bir şekilde babasının çok başarılı bir şekilde uyguladığı yönetim tarzını devam ettirmeye çalıştı, ekonomiyi geliştirmek için çaba gösterdi. Ancak Tai Zong'un kişiliğindeki liderlik vasfı Gao Zong'da bulunmayan nitelikleri barındırıyordu. İmparatorun etkisizliğinin sebebi, saltanatının son zamanlarında kısmen baş dönmesi ve görme bozukluğu atakları ile tekrarlayan hastalığından kaynaklanıyordu(Twitchett ve Fairbank, 2008, s. 242).

Çinliler, Göktürklerin karşılaştıkları çoğu olumsuz durumları Tanrı'nın cezası olarak düşünmüştür, ayrıca Çinlilere sığınmalarını da lütuf olarak görmüşlerdir. Göktürkler Çinlilere bağlansalar dahi istiklali her şeyden önce gelen Göktürkleri endişeli şekilde yerleştirmiş, sindirme ve asimile politikasına başvurmuşlardır. Göktürkler iç siyasetinde yaşanan ayrılığa rağmen istiklalinden hiçbir zaman fedakâr davranmamışlardır; bunun temel nedenleri arasında sayılabilecek en önemli unsur hiç şüphesiz Göktürklerin konar-göçer yapıya sahip olmalarıydı. Yaşanan teslimiyetlerde bu durumun tesiri fazlasıyla görülmüştür. Dağılan Doğu Göktürk Devleti, İkinci Göktürk Devletine kadar olan süreçte milli benliğini terk etmeden elli yıllık bir esaret dönemi yaşamıştır.

Bağımsızlığına düşkün olan Göktürk Devletinin bölünüp bu denli sessizliğe gömülmesinde yöneticilerin kabiliyetsizliğinden ziyade Çin'in uyguladığı yıkıcı stratejiler ve kağanların iç siyasette birbirlerine karşı mücadeleci tavrı etkili olmuştur denilebilir. Gücünü kaybeden Göktürk

Devletin yeniden gücünü elde etmesini engellemek amacı ile Tang İmparatorluğu, askeri valilik uygulamasıyla Türkleri yönetmeyi planlamış, bu valiliklerin başına Çin'e bağlanan Ashina soyundan kişilere Çince unvan vererek onları bölgelere atamıştır.

3. Dingxiang Xuanzhu (定襄县主) ile Ashina Zhong'un (阿史那忠) Evliliği

Ashina Zhong ile Dingxiang Xuanzhu arasında yapılan evlilik Ashina Zhong'un Shibi Kağan'ın torunu olması sebebiyle Doğu Göktürk ile Tang hanedanlığı arasında yapılmıştır denilebilir.

Ashina Zhong (阿史那忠) Shibi Kağan'ın oğlu olan Ashina Sunishi'nın (阿史那蘇尼失)¹⁰ oğludur(Xu, Xin Tang Shu, 2004, s. 2766). Tang hanedanlığına bağlı olmasına sebep olacak olaylar şu şekilde gelişmiştir: Doğu Göktürk kağanı Xieli Kağan'ın topraklarında yoğun kar yağışı olmuş, hayvanları telef olmuştur, gelir gider dengesi yok olduğundan ağır vergiler sebebiyle halkı ayaklanmıştır. Çin'den barış talep eden kağan imparatorun saldırısından dolayı Temür Dağı'na kaçmıştır(Togan, Kara ve Baysal, 2006, s. 20). Eski Tang yıllığındaki bilgiye göre ise, bu süreçte Xieli Kağan'ın sağ yakalanmasına yardım ettiği için Ashina Zhong Sol Savunma Generallğine terfi ettirilmiş ve imparator Tai Zong, kızı Dingxiang Xuanzhu'yu ona eş olarak vermiş, ona sadık anlamına gelen “Zhong (忠)” adını vermiş, soyadını “Shi (史)” olarak kısaltmıştır. Daha sonra Zhenguan dokuzuncu yılda (635) Ashina Zhong'a Sağ Savunma Muhafızları Büyük General unvanı verilmiştir(Xu, Jiu Tang Shu, 2004, s. 2726).

634 yılında babası Ashina Sunishi vefat ettiğinde Ashina Zhong ve karısı Dingxiang Xuanzhu iliklerine kadar acı hissetmiştir, geleneksel yas adetlerini oğul ve gelin olarak yerine getirmişlerdir(Mingde, 2007, s. 180).

Doğu Göktürk Devleti'nin yıkılış sürecinden sonraki yıllarda (641 yılında) Ashina Simo ile Xieli Kağan yakalandıktan birkaç yıl sonra Simo, Göktürk kağanı yapılmış, fakat imparatora eşlik ettiği bir seferde vurularak vefat etmiştir. Sağ Muhafız Generali olan Ashina Zhong, Li Simo'nun peşinden giderek Çin sınırlarını geçtiği için Çin'e olan hasretinden dolayı Tang elçisini her gördüğü zaman gözyaşlarını tutamayarak imparatorun sarayına gelmek için talepte bulunmuştur, talebini imparator kabul etmiştir(Xu, Xin Tang Shu, 2004, s.4600-4601). Ashina Zhong ve Dingxiang Xuanzhu bu duyguları yaşadıkları süreçte imparatorun Doğu Göktürk Kağan'ı Xieli Kağan'ın ölümünden sonra Göktürk halkını

¹⁰ Qimin Kağan'ın aynı anneden kardeşidir, Ashina She'er'in amcasıdır, Shibi Kağan'ın oğludur(Xu, Jiu Tang Shu, 2004, s. 2726).

yerleştirdiği topraklarda olmaları söz konusu olabilir. Nitekim Taşağıl, Jiesheshuai isyanı sonrasında tedirgin olan imparator 641 yılında Xieli Kağan ile birlikte sadık kalıp esir olan Ashina Simo'yu halkı ile birlikte Çin Seddi'nin kuzeyi ile Gobi Çölu'nün güneyi arasında vassal bir kağanlık kurmak üzere gönderdiğini belirtmektedir(Taşağıl, Göktürkler I II III, 2014, s.222).

Ashina Zhong, 674 yılında vefat etmiş ve imparatorların gömüldüğü anıt mezar Zhao Ling'e (昭陵) gömülmüştür(Xu, Jiu Tang Shu, 2004, s. 2766). Aşina Zhong'un mezarı Shanxi eyaletinin başkenti Xi'an'a bağlı Liquan (礼泉) bölgesinin Xizhou köyünün 300 m. batısında yer alan Çin hükümdarı Tang Tai Zong'un mezarının yakınlarında 1972 yılının haziran ayında ortaya çıkarılmıştır(Sarıtaş, 2012, s. 113). Ashina Zhong'un Dingxiang'la evliliği, bir taraftan onun Çin imparatorluğundaki konumunu sağlamlaştırmış diğer taraftan İmparatorun Göktürkler karşısındaki tedirginliğini gidermenin bir garantisi olarak işlemiştir denilebilir.

4. Heng Yang Prenses (衡阳公主 Heng Yang Gongzhu) ile Ashina She'er'm (阿史那社尔) Evliliği

Heng Yang Prenses ile evlenen Prens Ashina She'er Göktürk kağanı Chulo'nun ikinci oğludur, on bir yaşındayken bilge ve cesaretli oluşuyla tanınmıştır. Otağını kuzeye kurmuş (çölu'n kuzeyine), Xieli Kağan'ın oğlu Yugu (欲谷) ile Tiele gibi boyları hâkimiyeti altına almıştır. Halkından vergi istemeden on yıl hüküm sürmüştür(Xu, Xin Tang Shu, 2004, s. 2765). Heng Yang Prenses ise Tang imparatoru Tang Gaozu Li Yüan'in on dokuz kızından on dördüncüsüdür. Gaozu, 636 yılında kızını Ashina She'er ile evlendirmiştir(Xu, Xin Tang Shu, 2004, 2328). Dolayısıyla Göktürk ile Çin arasında yapılan bu evliliğin Doğu Göktürk soyu ile yapıldığı söylenebilir.

Ashina She'er'm kağan oluşu Çin kaynaklarında şu şekilde yer almaktadır: Wude dokuzuncu yıl 626 yılında Göktürklerde Yantuolar ve Huihe gibi diğer boyların hepsi isyan etmiştir, Yugu şad mağlubiyet yaşamıştır. She'er ise Yantuolara saldırarak onlar tarafından mağlup edilmiştir. Zhenguan ikinci yılı 628 yılında kalan birliklerle batıya geçmiştir, sonrasında Xieli Kağan'ın ölümu üzerine batıdaki yabgu da vefat etmiştir. She'er, kardeşi Libidoulu Kağan (利邲咄陆可汗 Libidoulu Kehan) ile tahta geçmek için mücadele etmiş, bunun üzerine She'er onlara bağlı kalacağını söyleyerek batıya yönelmiş ancak aniden birlikleriyle batıya saldırmış, onları mağlup ederek batı topraklarının yarısını ele geçirmiş ve kendisine bağlı halkın nüfusu yüz bini geçmiştir. Böylece kendisini Doubu Kağan (都布可汗 Doubu Kehan) olarak ilan etmiştir. Boylarına şu sözlerle seslenmiştir:

“Ülkemize ilk ihanet eden Yantuolar olmuştur. Şimdi batıyı işgal ettim, çok sayıda askerim, atım oldu, Yantuolara adaletle hesap sormaz, hayatıma mutlu bir şekilde devam edersem bu, ölen atalarımı unuttuğum ve saygısız olduğum anlamına gelir. Eğer Gök bana zafer nasip etmezse o zaman hiç kızgınlık duymadan ölmeyi göze alırım.” Bunun üzerine devlet büyükleri bu sözlere karşılık: “Bugün batıyı ele geçirdik, burada sakin kalmalısınız. Eğer uzaklardaki Yantuolara saldırmak için bu topraklardan hemen uzaklaşırsak korkarız ki Yebu'nun oğulları, torunları devletlerini geri alma fırsatını yakalayabilir.” She'er onları dinlemeyerek elli bin atısıyla yüz günden fazla süre Yantuolara saldırmış ve ordusundaki askerlerin bazıları uzun süreden dolayı acı çektiği için ona ihanet edip kaçmıştır. Yantuolar asker gönderme fırsatını elde edip onu mağlup etmiş bunun üzerine She'er geriye kalan sayısı on bini bulan ordusu ile Gaochang'a konuşlanmıştır, yine batıdakilerle düşmandır(Xu, Jiu Tang Shu, 2004, s.2724). Ashina She'er, Doğu Göktürklerin yok oluşuna şahit olduğu zamanlar iktidara geçmek amacıyla Batı Göktürklerdeki karışıklıktan faydalanmıştır ancak yeniden bağımsız Göktürk Devleti kurma isteğine rağmen Çin topraklarında yaşamak durumunda kalmasının sebebini stratejik hareket edememesi olarak gösterebiliriz.

Sonuç olarak, Zhenguan dokuzuncu yılda (635) She'er, Batı Türkleri ile birlikte olmadığından adamlarıyla Tang hanedanlığına bağlanmıştır. Hanedanlığa dâhil olmuş ve onuncu yılda imparator Tai Zong, onu Sol Süvari Büyük General olarak atamış, boyunu Ling bölgesine (靈州 Lingzhou) yerleştirmiştir, bir fermanla Prenses Heng Yang ile evlendirmiştir(Xu, Xin Tang Shu, 2004, 2766). İmparatorun kızını vermesi Ashina She'er ile siyasi, askeri ittifak olarak onu tanıdığını göstermektedir.

İmparatorun hizmetinde olan She'er, Zhenguan on dokuzuncu yıl (645) imparatora Liaodong'a karşı seferinde eşlik ederken savaş sırasında oklarla vurulmasına rağmen oku çekip ilerlemeye devam etmiştir. Komutasındaki ordu yiğitçe savaşmış ve büyük bir zafer kazanmıştır. Ordusuyla döndükten sonra birçok önemli göreve getirilmiştir. 649 yılında Tang imparatoru Tai Zong vefat ettiğinde She'er imparatorla birlikte gömülmeyi talep etmiş, ancak Tang Gao Zong elçi gönderip buna müsaade etmemiştir. Ardından 655 yılında She'er vefat etmiştir, kendisine ölümünden sonra ülkeyi destekleyen Büyük General (辅国大将军 Fuguo Da Jiangjun) unvanı verilmiştir(Xu, Jiu Tang Shu, 2004, s. 2725). She'er vefat ettikten sonra

imparatorun çevresinde iki yüzden fazla mezar bulunan Zhao Ling (昭陵) adlı anıt mezarına gömülmüştür.¹¹

Ashina She'er'ın sonunu aslında devlet büyüklerinin sözlerine karşı olan tavrının belirlediği sonucuna varılabilir, onların önerilerinin aksine Yantuolara saldırıya geçince güçsüz düşmüş sonuç olarak yok olmaktansa adamlarıyla Tang Hanedanlığına bağlanmayı seçerek askeri hizmette bulunmuştur. Öyle ki hayatı ile ilgili Çin'de 2021 yılında yayınlanan Kore'de ödül almış (长歌行 Chang Ge Xing) adlı dizide ismi geçmekte ve Yi Cheng Prensesin oğlu olarak bahsedilmektedir.¹² She'er'ın babası Chulo Kağan, Yi Cheng Prenses ile yapmış olduğu levirat evliliği dizide bahsi geçen She'er'ın annesi Yi Cheng Prenses olduğu bilgisini desteklemektedir. Bu durumda Çinli annesi olan bir kağan daha karşımıza çıkmaktadır ki o da Ashina She'er'dır. Ashina She'er, Doğu Göktürklerin yok oluşuyla batıya geçmiş, batıya saldırarak orada kendisini kağan ilan etmiştir. Onun kağanlığını mümkün kılan durum, bu sırada Doğu Göktürklerin yıkılmış olması ve ele geçirdiği topraklarda kurulu olan bir devletin olmamasıdır. Zira bir devletin otoritesinin varlığı durumunda Ashina She'er'ın kağanlığının meşruiyeti için kurultay kararı gereklidir. Böyle bir durumda Ashina She'er'ın kağanlığının tanınmaması olasıdır oldukça yüksektir. Ashina She'er on yıl hüküm sürdükten sonra kağanlığı kaybetmiş ve heqin yoluyla imparatora bağlanmış ve Çin'de önemli bir konuma gelmiştir. Bu durum heqin politikasının sadece iki bağımsız devlet arasında olmadığını bize göstermektedir. Ashina She'er'ın evliliği bir taraftan onun imparatorluk içinde güç sahibi olmasını sağlarken bir taraftan da Çin'in güçlü bir devlet adamına sahip olmasına imkân sunmuştur.

5. Jiu Jiang Prenses (九江公主 Jiu Jiang Gongzhu) ile Göktürk Lideri Zhishi Sili'nin (执失思力) Evliliği

Zhishi Sili ile Jiu Jiang Prenses arasındaki evlilik Zhishi Sili'nin Tang imparatorluğuna olan hizmetinden dolayı onaylanmış bir evliliştir. Zhishi Sili (执失思力) aslında bir Göktürk lideridir (Xu, Xin Tang Shu, 2004, s. 2766). 626 yılının yedinci ayında Xieli Kağan, güçlü olduğu zamanlarda yüz bin kişilik ordusuyla Tang Hanedanlığına saldırarak binden fazla kişinin başını kesmiş ve Zhishi Sili'yi Çin'den haberdar olmak için saraya göndermiştir. Zhishi Sili iki kağanın (Xieli Kağan ve Tuli Kağan) toplamda bir milyon sayıda orduları olduğunu ve gelmekte olduklarını söylemiştir. Bunun üzerine imparator: *“Bir zamanlar Göktürklerle evlilik anlaşması*

¹¹ “唐昭陵陵山风光”, (Erişim Tarihi 27.03.2023), <http://m.liquan.gov.cn/html/zjlq/yqxc/201610/24.html>

¹² “The Long Ballad”, (Erişim Tarihi 27.03.2023), https://en.wikipedia.org/wiki/The_Long_Ballad

yapmıştık fakat siz ona sadık kalmadınız, benim vicdanım rahat. İsyân çıktığı zamanlarda (haklı olarak) ordu toplarken baba ve oğulları bizi takip etmişti; biz de yeşim taşı ve ipek takdim etmiştik, daha fazlası da var. Şimdi topraklarımıza neden askerlerinizi gönderiyorsunuz? Türk olmanıza rağmen sizin de vicdanınız olmalı, bütün merhameti unutup gücünüzle övünüyorsunuz. Burada ilk seni öldürmeliyim.” demiştir. Zhishi Sili korkup¹³ hayatının bağışlanması için yalvardı, imparator onu Mengxia (門下省 Menxia Sheng) eyaletinde hapsedti, Zhishi Sili'yi hapsedtirmesi aslında onu koruma amaçlıydı (Wang, 2013, s. 28).¹⁴ İmparatorun onu koruma amaçlı hapsedtirmesinin sebebinin kendi çıkarı için onu kullanmak amaçlı olduğu söylenebilir.

Wu Jing, imparatora sorduğunda Zhishi Sili'yi serbest bırakmayacağını aksi takdirde kendilerinin Göktürklerden korktuklarını düşüneceklerini söylediğini kaydetmiştir (Jing, 2021, s. 286). Bunun üzerine o gün (626 yılının sekizinci ayında) imparator, (Wei Nehri'ne gelip) Xieli Kağan ile görüşmüş ve kağanın barış talep etmesi üzerine imparator ona söz vermiştir. İmparatorun birlikleri saraya geri dönmüş ve eski geleneklere uygun olarak beyaz bir at kesilerek anlaşılmaya varılmış, Xieli Kağan da askerlerini geri çekmiştir (Xu, Jiu Tang Shu, 2004, s.4433).

Zhenguan üçüncü yılda (630 yılında) Tai Zong üç bin süvari ile Dingxiang'a saldırmıştır, mağlup olan Xieli Kağan, Demir Dağı'na (铁山 Tie Shan) kaçmıştır. Kağan, Zhishi Sili'yi saraya göndermiş ve bağlılığını bildirmek istemiştir.¹⁵

Kağan'ın önemli konularda başvurduğu Zhishi Sili'nin biyografisinde hayatı hakkında Çin kaynaklarında şu bilgilere yer verilmiştir: “Zhishi Sili, Tang ile Göktürkler arasında önemli konularda aracılık yapmıştır, öyle ki 630 yılında Suilerin imparatoriçesi Xiao'ya hanedanlığa kadar eşlik etmiştir. Bunun üzerine Tang Tai Zong, onu Sol Ordu Generali olarak atamıştır. O sırada Xieli Kağan'ın ordusu Tanglara mağlup olmuştur. İmparator 645 yılında Liaodong'a karşı savaşma zamanı geldiğinde Zhishi Sili'ye Altaylarda yerini almasını ve komutasında Göktürkleri Xueyantulara karşı savunmasını emretmiştir, Xueyantular yüz bin kişilik ordusuyla Henan

¹³ “Tang China in Multi-Polar Asia: A History of Diplomacy and War” eserinde “korkmuş gibi davranıp hayatının bağışlanmasını istemiştir.” ifadesi yer almaktadır ancak yıllıklarda korktuğu ifade edilmektedir (Wang, 2013, s. 27).

¹⁴ İmparatorun konuşması: “我與突厥面自和親，汝則背之，我實無愧。又義軍入京之初，爾父子並親從我，賜汝玉帛，前後極多，何故輒將兵入我畿縣？爾雖突厥，亦須頗有人心，何故全忘大恩，自誇強盛。我當先戮爾矣 (Xu, Jiu Tang Shu, 2004, s. 4432).”

¹⁵ “卷一九三唐紀九”, (Erişim Tarihi 22.05.2023), <http://www.guoxue123.com/shibu/0101/01zztf/193.htm>

bölgesini işgal etmiştir, Ancak Zhishi Sili önce korkak gibi davranıp düşmanla savaşmamıştır. Düşman Xia bölgesine gelmiş, onlarla savaşmış ve mağlup etmiş, altı yüz km takip etmiştir. Xueyantuların kalanları da yok etmek için imparatora eşlik etmiştir. İmparator onu Prenses Jiu Jiang ile evlendirmiş ve onu Süvari Muhafız Savunma Subayı olarak atamıştır(Xu, Xin Tang Shu, 2004, s. 2767-68). Öyle ki Zhishi Sili, kağan emrinde elçilik yaparken diğer taraftan Tang adına da hizmetlerde bulunmuştur. Tang hanedanlığı kurulmadan önce Zhishi ailesi, Li Yüan tarafında askeri hizmetlerde bulunmuştur, bu nedenle Tang hanedanlığı kurulduktan sonra imparator onlara yüksek mevkilerde görevler vermiştir. Zhishi ailesinin iki devlette de kimlik sahibi olduğu ve her iki tarafın tebaası olduğu söylenebilir(Wang, 2013, s. 26-27).

Fakat Zhishi Sili hizmetleri sayesinde geldiği önemli konumu sonrasında kaybetmek durumunda kalmıştır, Fang Yi'ai (房遺愛) ile olan dostluğu nedeniyle mahkûm edilmiştir; çünkü Fang Yi'ai, imparatorun on yedinci kızı ile evlidir, ihanetinden dolayı idam edilmiştir, Zhishi Sili onun devlete olan ihanetine rağmen kurduğu dostluğunu sürgüne gönderilerek ödemiştir.¹⁶ Ancak birçok savaşta görev alması ile katkılarından dolayı imparator onu bağışlayıp idam ettirmemiştir, Gui Zhou'ya (雋州) sürgüne göndermiştir. Zhishi Sili'nin karısı olan Jiu Jiang Prenses sağlanan olanakların sonlandırılmasını ve onunla birlikte sürgüne gitmeyi istemiş, fakat prenses ağır koşullara dayanamayıp vefat etmiştir. Long Shou yılında (664) Zhishi Sili ise Gui Zhou'da vali olarak atanmış, sonrasında vefat etmiştir(Xu, Xin Tang Shu, 2004, s. 2768).

Zhishi Sili daha önce belirtildiği üzere hem Xieli Kağan'ın elçisi hem de Gaozu imparatorun güvendiği bir devlet adamı olarak faaliyet yürütmüştür. Bu süreçte yaptığı heçin evliliği ile mevcut konumunu devam ettirmesinde önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç

I. Göktürk Devleti yıkıldıktan sonra yaşanan elli yıllık Çin hegemonyası altındaki süreçte (630-681) Çin Devleti yaşadığı ayaklanmalar sebebiyle Göktürklerin olası bağımsızlık mücadelelerine karşı önlem amaçlı hareket etmiş ve Göktürklerin bağımsızlık uğruna mücadeleleri sonrasında da

¹⁶ “公主的男人們”, (Erişim Tarihi 28.05.2023),

https://books.google.com.tr/books?id=fLJoAwAAQBAJ&pg=PT35&lpg=PT35&dq=%E6%88%BF%E9%81%BA%E6%84%9B&source=bl&cots=_OnVSijjQ3&sig=ACFU3U0zPVAV2psQ5mpHF-lj2GLp8G-vHQ&hl=tr&sa=X&ved=2ahUKewij55iW9Oj2AhUnSvEDHaBiCPcQ6AF6BAgnEAM#v=onepage&q=%E6%88%BF%E9%81%BA%E6%84%9B&f=false

onları nasıl yerleştirecekleri konusunda devlet adamlarının görüşünü almıştır. Çin imparatorunun dış siyasetinde kağıtsız kalan Göktürk halkını kendi himayesinde tutma ve ileriye dönük tekrar devlet halinde var olmalarını engelleme amaçlı hareket ettiği görülmüştür.

Çin'in daha önceki dönemlerde heqin politikası ile Göktürklerle olan ilişkisini dengede tutmaya çalışırken Fetret Dönemi'nde Ashina soyundan gelen önemli kişilerle heqin politikasını farklı bir işlevde sürdürdüğü görülmüştür. Sonuç olarak Fetret Dönemi'nde Çin imparatoru Göktürk beylerini kızıyla evlendirmiş ve önemli görevlere atamıştır.

Fetret Dönemi'nde toplamda üç evlilik yapılmış, yapılan evliliklerin ardındaki sebeplere bakıldığında Çin, sayısı artan Türk nüfusun idare edilmesi amacıyla askeri valilikler (garnizon) kurmuş, Göktürkleri bu bölgelere yerleştirip kendi yaşadığı tedirginliğine son vermeyi amaçlamıştır. Valiliklerin başında Ashina ailesinden olan ancak Çin'e bağlanan Göktürk beyleri tarafından yönetilmiştir. Çin bu şekilde Göktürk halkını kendi egemenliğinde tutabileceğini düşünmüştür.

Fetret Dönemi'ndeki tarihsel süreçte ilk evlilik 635 yılında Ashina Zhong ile Dingxiang Xuanzhu'nun evliliğidir. Ashina Zhong'un Doğu Göktürk kağanı Xieli Kağan'ın yakalanmasına yardım etmesinden dolayı unvan verilerek prenses ile evlendirilmesi sonucunda gerçekleşmiştir. 636 yılında yapılan ikinci evlilik ise Ashina She'er ile Heng Yang prenses arasında yapılan evliliktir. 626 yılında Ashina She'er Göktürklerde çıkan isyanlarda Yantuolara saldırarak onlar tarafından mağlup edilmiştir. 628 yılında kalan askeri birliklerle batıya geçmiştir, sonrasında Xieli Kağan'ın ölümü üzerine batıdaki Yabgu da vefat etmiştir, bunun üzerine halkın sayısı yüz bini geçince kendisini kağan ilan etmiş ancak yine Yantuolara mağlup olarak Çin'e sığınmak zorunda kalmıştır. İmparator Tai Zong, 636 yılında onu General olarak atamış ve kızı ile evlendirmiştir. Ashina She'er'in evliliği bir taraftan onun imparatorluk içinde güç sahibi olmasını sağlarken diğer taraftan Çin'in güçlü bir devlet adamına sahip olmasına imkân sunmuştur. Yapılan üçüncü evlilik ise Göktürk lideri Zhishi Sili ile Jiu Jiang Prensesin evliliğidir. Esasında Zhishi Sili, Tang ile Göktürkler arasında önemli konularda aracılık yapmıştır, Zhishi Sili, imparatora iki kağanın (Xieli Kağan ve Tuli Kağan) toplamda bir milyon sayıda orduları olduğunu ve gelmekte olduklarını söylemiştir. Bunun üzerine imparator onu hapsedmiştir. Çin imparatoru dağılan Doğu Göktürk Devleti sonrasında Zhishi Sili'yi askeri hizmetlerinden dolayı 645 yılında Savunma Subayı olarak atamış ve kızı Jiu Jiang Prenses ile evlendirmiştir.

Genel olarak bakıldığında, Çin bu süreçte dağılan Göktürk Devletinden faydalanabildiği veya yeniden devletinin bağımsızlığı için harekete geçme potansiyeli taşıyan dağılık haldeki Göktürk liderlerine yönelik olarak heqin politikasına devam ettiği sonucuna varılmaktadır. Bu evlilikler ile Çin, bir taraftan kendisi için tehlike olabilecek durumları güvence altına almış diğer taraftan kendi devleti adına çeşitli önemli görevlere atayarak sahip oldukları güçten faydalanmayı seçmiştir. Yapılan bireysel evlilikler, Çin için kendi güvenliği söz konusu olduğunda karşısında bağımsız bir devlet olmasa dahi heqin politikasını uygulamaya geçirebileceği gerçeğini ortaya koymaktadır.

Fetret Dönemi'ne giren Göktürk halkının Çin Devleti tarafından maruz kaldığı asimile ve sindirme politikalarına bakıldığında, Çinlilerin Göktürk beylerine unvan vererek kendi yanlarına çekmeye çalıştıkları, gerçekleştirdikleri siyasî evlilikler ile Türkleri kendi güdümüne alma gâyesi güttükleri aşikârdır. Bu durum Orhun Kitabelerinde Bilge Kağan'ın şu sözlerine dikkat çekmektedir. Bilge Kağan: *“Çin'in tatlı sözüne, yumuşak ipek kumaşına ve güzel prensesine kanma, kanıpta ılsız kalma”* diyerek başta heqin politikası ve Fetret Dönemi'nde yapılan bireysel evliliklerde Türklerin milli benliklerinden nasıl uzaklaştırılmaya çalışıldığını vurgulamıştır.

Kaynakça

- Barthold, V. V. (2018). Türkistan Halklarının Tarihi, Çeviren Gülnisa Aynakulova. Ankara: Astana Yayınları.
- Başkan, S. (2023). *Heqin Politikası Kapsamında Göktürk-Çin İlişkileri(534-744)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi)
- Baykuzu, T. D. (2016). *Son Bilgiler Işığında Kürşad İsyanı*. Konya: Kömen Yayınları.
- Chavannes, E. (2007). *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, (Çev. Mustafa Koç). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Çakan, V. (2015). Orta Asya Türk Tarihine Giriş. Ankara : Binyıl Yayınevi.
- Develioğlu, F. (2016). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi.
- Eberhard, W. (2019). *Çin Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ekrem, N. H. (2020). "Göktürk Prensesi ve Çin İmparatoriçesi Asena'nın (Aşina/Ashina) Kayıp Altınları". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD), Cilt (33), 57-89*.
- Jing, W. (2021). *The Essentials of Governance*. Cambridge: University Press.
- Kafesoğlu, İ. (2015). Türk Millî Kültürü, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Long, Q. (2019). "The Relations between the Tang Dynasty and the Gökturks and Did It Lead to Turkish Western Migration?". *International Conference on Cultural Studies, Tourism and Social Sciences*, London: Francis Academic Press, 163-171.
- Mingde, C.明德崔. (2007). *Zhongguo Gudai Heqin Tongshi 中國古代和亲通史 (Çin Eski Evlilik Anlaşmaları Tarihi)*. Pekin: Renmin Chubanshe 人民出版社.
- Sarıtaş, E. (2012). "Ashina Zhong'un Mezarı Hakkında Kısa Bir İnceleme." *Şarkiyat Mecmuası*, Cilt (21), 113-124.
- Taşagıl, A. (2013). *Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Taşagıl, A. (2014). Göktürkler I II III. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Taşagıl, A. (2019). Bozkırın Kağanlıkları. İstanbul: Kronik Kitap..
- Togan, İ., Kara G. ve Baysal C. (2006). Çin Kaynaklarında Türkler Eski T'ang Tarihi (Chiu Tang Shu). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Twitchett, D. ve Fairbank, J. K.. Sui and T'ang China, 589-906. The Cambridge History Of China, Vol: 3, New York: Cambridge University Press.
- Wang Z. (2013). Shídài Yìjì-Xúnzhǎo Lǐ Shìmín 时代印记-寻找李世民 (Çağın Damgası-Li Shimin Araştırması), Pekin: Book Co. Inc..
- Xu, J. L. (2004). Ershisi Shi Quan Shi 二十四史全释 (Açıklamalı Yirmi Dört Tarih) Sui Shu, Shanghai: Hanyu Dacidian Chubanshe 汉语大词典出版社(Çince Sözlük Yayınevi).

- Xu, J. L. (2004). Ershisi Shi Quan Shi 二十四史全释 (Açıklamalı Yirmi Dört Tarih) Jiu Tang Shu, Shanghai: Hanyu Dacidian Chubanshe 汉语大词典出版社(Çince Sözlük Yayınevi).
- Xu, J. L. (2004). Ershisi Shi Quan Shi 二十四史全释 (Açıklamalı Yirmi Dört Tarih) Xin Tang Shu, Shanghai: Hanyu Dacidian Chubanshe 汉语大词典出版社(Çince Sözlük Yayınevi).
- Li (里) . (2023, Mayıs 24).
<https://www.collinsdictionary.com/dictionary/chinese-english/%E9%87%8C>
- The Long Ballad. (2023, Mart 27).
https://en.wikipedia.org/wiki/The_Long_Ballad
- 公主的男人們.(2023, Mayıs 28).
https://books.google.com.tr/books?id=fLJoAwAAQBAJ&pg=PT35&pg=PT35&dq=%E6%88%BF%E9%81%BA%E6%84%9B&source=bl&ots=_OnVSjljQ3&sig=ACfU3U0zPVAV2psQ5mpHF-lj2GLp8G-vHQ&hl=tr&sa=X&ved=2ahUKEwiJ55iW9Oj2AhUnSvEDHaBiCPcQ6AF6BAgnEAM#v=onepage&q=%E6%88%BF%E9%81%BA%E6%84%9B&f=false
- 卷一九三唐紀九. (2023 Mayıs 22).
<http://www.guoxue123.com/shibu/0101/01zztf/193.htm>
- 唐昭陵陵山风光 . (2023, Mart 27).
<http://m.liquan.gov.cn/html/zjlq/yqxc/201610/24.html>